

Gedrag, handeling en betekenis

B. SPIECKER, *Subfaculteit der Pedagogische en Andragogische Wetenschappen, Vrije Universiteit, Amsterdam afd. Theoretische Pedagogiek*

Every question is a little like the wife-beating one – it has its own presuppositions (A. Kaplan, 1964, p. 385).

1. Gedrag, handeling en interesse.

Het is tegenwoordig een goed gebruik geworden in de pedagogiek de vraag te stellen naar de relatie tussen kennisinteresse (-ideaal), object van kennis en wetenschappelijke methode (Mollenhauer 1970; Klafki 1971; Ulich 1972). Binnen deze benadering vervult het begrip 'Erkenntnisinteresse' (Habermas; 1968) een centrale rol; met dit begrip wordt weergegeven dat kennis altijd haar voorwaarde vindt in een 'interesse'. In tegenstelling tot de oorspronkelijke visie van Habermas, waarbij het transcendentale karakter van de interessen benadrukt wordt, interpreteert men het tegenwoordig, mede omdat het daardoor aan maatschappij-kritische schijn wint, als werkzame belangen, d.w.z. machtsaanspraken. Volgens Habermas gaan achter de empirisch-analytische, historisch-hermeneutische en kritische wetenschapsopvattingen, respectievelijk een *technische*, een *praktische* en een *emancipatorische* 'Interesse' schuil. Met deze drie interessen, gezichtspunten, corresponderen drie categorieën van kenvormen, nl. informatie (die technisch beheersen mogelijk maakt), interpretatie (die richting geeft aan ons handelen binnen een gemeenschappelijke traditie) en analyse ('die das Bewusstsein aus der Abhängigkeit von hypostasierten Gewalt lösen'¹). De genoemde interessen zijn hiërarchisch geled, met dien verstande, dat Habermas in de sociale wetenschappen de technische en de praktische dienstbaar wil maken aan de emancipatorische. Aan kritiek

op deze leer van de kennisinteressen heeft het niet ontbroken. Zo is het de vraag of het kennisdoel inderdaad de *inhoud* van de kennis volledig bepaalt².

Op de fundering van de emancipatie-interesse is o.a. kritiek gekomen van Böhler (1970). De emancipatorische kennisinteresse heeft volgens Habermas betrekking op het voltrekken van de (zelf-)reflexie, waarbinnen kennis en interesse één zijn³. Böhler wijst er echter op, dat Habermas onvoldoende onderscheid maakt tussen een formeel-emancipatorisch 'Erkenntnis-Wissen' en een praktisch-emancipatorisch 'Handlungs-Wissen' (in een concrete leefsituatie). Emancipatorische wetenschapsbeoefening kan niet gefundeerd worden in de zelfreflexie, in een formele interesse, ze vindt veeleer haar voorwaarden in een beslissing, in een 'geschichtliche Selbstreflexion'⁴.

Soortgelijke kritiek treffen we aan bij Benner (1970), wanneer hij stelt dat Habermas ten onrechte de emancipatorische interesse – als voorwaarde voor een praktische theorie – identiek acht met de emancipatorische interesse van het concrete *handelingsontwerp*⁵. Hiermee is tegelijkertijd het grondvesten van de pedagogiek als praktische wetenschap op een emancipatorische interesse problematisch geworden. Teruggrijpen op genoemd interesse kan volgens Benner de methodologische problemen van de pedagogiek als handelingswetenschap ('handlungsorientierende Wissenschaft') niet bevredigend oplossen.

Een meer algemene, maar vernietigende kritiek op de leer van de kenvormen is gekomen van de zijde van het kritisch-rationalisme (Albert 1970). Deze is het vermelden waard, omdat met name Brezinka (1970) zich herhaaldelijk beroept

op Albert. De leer van de kenvormen heeft volgens Albert een theologische achtergrond, hetgeen o.a. blijkt uit de invloed van het openbarings-model op de kennistheorie. De in het hermeneutisch-idealisme ad hoc gekonstrueerde leer van de kennisinteressen correspondeert met Max Scheler's 'Herrschaftswissen', 'Bildungswissen' en 'Heils- oder Erlösungswissen'⁶. Beide leren hebben, aldus Albert, een immuniseringsfunctie; de transcendentiaalfilosofische leer van Habermas maakt de autonomie-aanspraak van de hermeneutische benadering onkwetsbaar. De interesse-leer is dan ook niet meer dan een transcendentale *maskerade*, welke z'n oorsprong in het theologisch denken vindt⁷. Vanuit dit gezichtspunt bezien, is het duidelijk waarom Brezinka, de 'Weltanschauliche Pädagogik' ('theologie der opvoeding') en de 'Kritische Theorie der Erziehung' als naaste burenen van elkaar ziet.

Ondanks bovenstaande kritische beschouwingen blijft o.i. de vraag naar de relatie tussen interesse en kennis van belang; interesse dan niet op te vatten als transcendentale categorie, maar als beslissing ('Vorentscheidung'). Een voorbeeld van een dergelijke vruchtbare benadering treffen we aan bij Van Schilfgaarde (1970). Ook deze auteur benadrukt dat het verband tussen kennisideaal (kennis van specifieke situaties resp. kennis van algemene verbanden) leidt tot de aanvaarding van bepaalde methoden (beschrijving resp. toetsing), en daardoor tot een bepaalde wetenschapsopvatting⁸. Van Schilfgaarde maakt nu op basis van een verschil in ideaal een onderscheid tussen wetenschappelijk en beleidsgericht onderzoek, waarbij het laatstgenoemd onderzoek omschreven wordt als 'onderzoek dat erop gericht is kennis te verkrijgen met de bedoeling hieraan consequenties voor het *handelen* te verbinden'⁹ (curs. v. S.). Deze kennis zal kennis van naar tijd en plaats gespecificeerde situaties behoren te zijn. Alleen deze kennis zal kunnen dienen tot ondersteuning of bepaling van een beleid; beleid dan in de ruime zin van '*handelen*'¹⁰ (curs. v. S.).

Opvallend is dat Habermas, Böhler, Benner

en Van Schilfgaarde in hun beschouwingen een centrale rol toekennen aan het 'handelen' ('Handlungswissen', 'handlungsorientierende Wissenschaft'). Het is géén toeval dat de auteurs hier niet van 'Verhalten' ('behavior') spreken, terwijl de sociale wetenschappen voor velen '*behavioral sciences*' zijn (Kerlinger, De Groot)¹¹. Vanuit een fenomenologische invalshoek hebben Langeveld en Strasser de *pedagogiek* aangemerkt als een *praktische wetenschap*, d.w.z. een *theorie omtrent het (juiste) handelen*¹².

Dit nu wijst erop dat de grondbegrippen 'gedrag' en 'handeling' in belangrijke mate corresponderen met kennisideaal en wetenschapsconcept. We willen in dit artikel dan ook enige aandacht besteden aan deze relatie tussen de genoemde grondbegrippen en de verschillende kennisidealen, waarbij dan zal blijken dat deze begrippen nauw verbonden zijn met verschillende betekenistheorieën, die dan weer ten grondslag liggen aan de wetenschapsopvattingen.

Met betrekking tot deze wetenschapsopvattingen kunnen we twee 'scholen' of intellectuele tradities onderscheiden, de logisch-empirische ('analytische') en hermeneutisch-dialektische (zie: G. Radnitzky, 1970). De hermeneutisch-dialektische school (h.d.) heeft zich, in tegenstelling tot de logisch-empirische richting (l.e.), vooral bezighouden met de metawetenschap van de menswetenschappen. Het oorspronkelijk wetenschapsideaal van het l.e. typeert Radnitzky als monistisch, reductionistisch en 'fysicalistisch'. De metatheorie van het h.d. denken is daarentegen expliciet ingebed in een filosofische antropologie. Dit in tegenstelling tot het 'image of man' van de l.e. denk-traditie, waarbij het '*behavior*' van de mens een centrale rol wordt toegedacht. Een uitzondering hierop wordt echter gemaakt door de 'ordinary-language philosophers' (Winch, Louch), die onder invloed van de 'meaning-as-use' - betekenistheorie aandacht vragen voor *betekenisvol* gedrag ('action', 'meaningful behavior'). Toch overheerst in sociale wetenschappen het '*behavior*'-paradigma (Kuhn; 1972¹³).

Dit overheersen van één paradigma kan tot nadeel hebben, dat een wetenschappelijke ge-

→ Handelings wetenschappen

meenschap alleen die problemen uitkiest, die men aan de hand van het paradigma kan oplossen. Kuhn meent dan ook dat 'een paradigma de gemeenschap zelfs (kan) isoleren van de sociaal belangrijke problemen die niet tot de puzzelvorm gereduceerd kunnen worden, omdat ze niet kunnen worden gesteld in termen van conceptuele en instrumentele middelen die door het paradigma worden verschaft'¹⁴. Doel van ons artikel is o.a. na te gaan in hoeverre dit 'behavior'-paradigma aangevuld (resp. gecorrigeerd) kan worden.

2. Gedrag en handeling in de opvoedingswetenschap.

Kennisideaal en wetenschapconceptie beïnvloeden in belangrijke mate de betekenis van het begrip 'gedrag' (in ruime zin). Dit kan nader toegelicht worden aan de hand van het werk van Langeveld en Brezinka. Bij een fenomenologisch georiënteerde opvoedingswetenschapper als Langeveld valt op, dat hij het begrip 'gedrag' slechts sporadisch hanteert. Zo moet bijvoorbeeld volgens Langeveld de opvoeding ernaar streven de opvoeding bekwaam te maken als sociaal - zedelijk - persoonlijk wezen te handelen¹⁵. Elders omschrijft hij opvoeden als, 'het stellen van handelingen nadrukkelijk ter bereiking van een opvoedingsdoel'¹⁶. Zowel het opvoeden als het opvoedingsdoel worden dus omschreven met behulp van het begrip 'handeling'. Gedrag is bij Langeveld dan ook veelal identiek aan 'zedelijk gedrag'¹⁷. Het benadrukken van het handelingsaspect (zedelijk gedrag) kan hier niet los gezien worden van Langeveld's geesteswetenschappelijk standpunt. De pedagogiek is een geesteswetenschap, en 'geesteswetenschappelijk kennen veronderstelt een zinverstaan en waardekennen'¹⁸. Dit komt evenzeer tot uiting in z'n omschrijving van de begrippen 'theorie' en 'situatie': ... in de theorie gaat het behalve om rationele, ook om morele verantwoordelijkheid, daar de theorie betrekking heeft op ons handelen met mensen ...¹⁹. 'Situatie' betekent voor Langeveld 'het geheel van gegevens ten opzichte waarvan gehandeld moet worden' (curs. v. S.)²⁰.

Brezinka ziet, vanuit zijn wetenschapsideaal, de opvoedingswetenschap als sub-discipline van het geheel van gedragswetenschappen ('eine Sub-Wissenschaft der integrierten Wissenschaften vom sozialen Verhalten')²¹. Elders echter meent Brezinka dat het beter is te spreken over 'Handlungswissenschaften'²². Brezinka moet echter noodzakelijkerwijs, als gevolg van z'n keuze voor de 'analytische' wetenschapsopvatting (opvoedingswetenschap als 'Realwissenschaft'), handelingen reduceren tot 'gedrag' ('Verhalten'). Dit blijkt ook duidelijk uit z'n explicatie-voorstel (1971 a) voor het begrip 'Erziehung', waaronder Brezinka wenst te verstaan: 'Soziale Handlungen . . . , durch die versucht wird, das psychische Dispositionsgefüge anderer Menschen mit psychosozialen Mitteln in irgendeiner Hinsicht dauerhaft zu verbessern (. . .) oder zu erhalten'²³.

Opvoeding bestaat uit (sociale) handelingen; opvoeding is een 'Zielgerichtete Aktivität von Personen'. Deze handelingen zijn gericht op het veranderen resp. het verwerven van disposities: 'Durch Erziehung wird versucht, in das Gefüge der psychischen Dispositionen eines Menschen einzugreifen'²⁴. Opvoeding is gericht op 'Bereitschaften zum Verhalten'. 'Psychische disposities' omschrijft Brezinka als niet waarneembare fenomenen, het zijn 'hypothetische Kausalfactoren' van het psychische gebeuren. Het introduceren van het dispositiebegrip impliceert volgens Brezinka dat opvoeding niet gedefinieerd mag worden als 'Änderung des Verhaltens, Handelns oder Erlebens'; in de opvoeding kan men alleen 'Verhaltens- und Erlebnisbereitschaften' nastreven.

Brezinka omschrijft opvoeding dus als 'sociale handelingen', terwijl hetgeen opvoeding nastreeft niet door aan-leren of veranderen van gedragsvormen of handelingen weergegeven kan worden.

Problematisch wordt Brezinka's voorstel eerst, wanneer we bedenken dat het door opvoeding en vorming veranderde gedrag, d.w.z. belevingen, handelingen en vaardigheden, kausaal verklaarbaar zijn vanuit de hypothetische konstrukten (disposities). Niettemin stelt Brezinka zelf, dat handelingen daardoor gekenmerkt worden, dat

Brezinka Opvoeding

Sociale handelingen, waar door gepoogd wordt te psychische v. andere mensen met psycho-sociale middelen in een of ander opzicht blijvend te verbeteren

ze voor de handelende persoon betekenis (Bedeutung) of een doel hebben²⁵.

Kunnen we nu de 'betekenis' van gedrag of handeling *kausaal* verklaren vanuit bepaalde disposities? Op deze vraagstelling zullen we later uitvoeriger moeten ingaan.

Binnen Brezinka's wetenschapsopvatting, waarbij een theorie (een logisch geheel van nomologische uitspraken) ons primair *informatie* (omtrekt kausale relaties) over de 'werkelijkheid' moet verschaffen, verbleekt het verschil tussen de verschillende niveaus van gedrag; reflexmatig en doelgericht gedrag, willekeurig en onwillekeurig gedrag worden samengevat onder het begrip 'behavior'.

Onder 'Verhalten' (behavior' in engere zin) hebben we publiek waarneembaar gedrag te verstaan. Tegenover 'gedrag' zouden we dan 'handeling' kunnen plaatsen. Maakt men dit onderscheid niet, dan is het gevaar niet denkbeeldig, dat men de verschillende niveaus van het gedrag met elkaar verwart. Achter het in de gedragswetenschap voorkomende begrip 'behavior' gaan een aantal, aan dit type van wetenschap inherente, fundamentele vooronderstellingen schuil. Het ondoordacht hanteren van dit begrip kan tot gevolg hebben, dat men in zijn beschouwingen, via een selectief gezichtspunt, bepaalde waarden in de taal van het wetenschappelijk onderzoek binnensmokkelt²⁶. Zo waarschuwt Toulmin tegen het ondoordacht hanteren van het begrip 'behavior': ... indiscriminate use of the term 'behavior' can be very confusing since it reinforces the tough-minded psychologists temptation to play down the differences between rule-conforming human behavior and the law-governed natural phenomena of physics and physiology²⁷. Het begrip 'behavior' kan niet losgedacht worden van bepaalde meta-theoretische overwegingen (Vor-entscheidung). Het inzicht echter dat dit begrip rust op een selectief gezichtspunt (en dus op waarden) betekent niet – volgens Duintjer²⁸ – dat de waarheid van de empirische kennis van het gedrag in geding is; we moeten er ons alleen van bewust zijn dat dit selectieve gezichtspunt de reikwijdte van deze waarheid begrenst.

3. 'Behavior' en 'action'.

*is dan meer handeling
gedrag staat dan tegenover
handeling*

Wat hebben we nu precies te verstaan onder de begrippen 'behavior', 'action' en 'Handlung', zoals deze gehanteerd worden binnen logisch-empirische, (taal-)analytische en hermeneutisch-dialektische beschouwingen?

Onder invloed van de analytische wijsbegeerte houdt de Engelstalige wijsgerige psychologie (philosophy of mind; philosophical psychology) zich voornamelijk bezig met de conceptuele analyse van de psychische termen die in het gewone taalgebruik van alledag worden aangetroffen²⁹. De 'philosophical psychologist' legt alle nadruk, mede als gevolg van zijn afwijzen van een lichaam – ziel dualisme, op het bijzondere karakter van menselijke gedragingen. Daarbij wordt vooral de aandacht gevestigd op het verschil tussen een oorzakelijke verklaring en het verklaren van gedrag in het licht van doeleinden, redenen en regels³⁰.

Verschillende aanhangers van de analytische wijsbegeerte hebben nu op het fundamentele verschil tussen de begrippen 'behavior' en 'action' gewezen. May Brodbeck omschrijft 'behavior in its broadest use' als 'any change or tendency to change in things, living or non-living'³¹; 'action' daarentegen is altijd 'meaningful behavior'. Zo is knippen met de ogen 'behavior' en knippen 'meaningful behavior' ('action').

Opvallend is bovendien dat Brodbeck 'meaningful behavior' typeert als 'the province of social science' (curs. S.). Toch merkt Richard Taylor op, dat in de literatuur het spreken over 'voluntary act of choice' zorgvuldig vermeden wordt: 'It seems almost as if there were a conspiracy in this branch of psychology to pretend that such things do not exist'³².

Het geraamte van een wetenschappelijke verklaring in de sociale wetenschappen rust volgens Taylor op een metafysische hypothese, nl. die volgens welke het menselijk gedrag kausaal gedetermineerd is³³. Nu zijn de door Taylor gehanteerde begrippen 'conspiracy' en 'metaphysical hypothesis' in dit verband niet gerechtvaardigd; er is hier eerder sprake van wetenschapstheoretische afspraken, waarbij het doel van de weten-

schap, nl. het beschrijven, verklaren en voorspellen, bereikt wordt met behulp van formalisering en funktionalisering, die beide hun gemeenschappelijke grond vinden in het postulaat van *konditionaliteit*³⁴. Dat wat Taylor een metafysische hypothese noemt, is veeleer een methodologische instructie, een advies met betrekking tot het beoefenen van wetenschap. En evenals adviezen 'are they to be assessed as more or less fruitful or fruitless'³⁵.

Shaffer maakt in dit verband een onderscheid tussen 'methodological behaviorism and metaphysical behaviorism': 'The former is a method of approach to problems in the field of psychology; it consists in confining psychological theories and procedures for evaluating those theories to observable behavior'³⁶.

3.1. 'Behavior'.

In stelling die zonder beups wordt aangegeven.
Het postulaat van konditionaliteit is nu onlosmakelijk verbonden en valt gedeeltelijk samen met het materialistisch postulaat dat Linschoten als volgt weergeeft: al wat is, op welk niveau van organisatie dan ook, is wetenschappelijk gezien, stoffelijk. In het behaviorisme plaatst men dan ook de studie van het gedrag binnen de kontekst van de 'natural sciences', waarbij men 'behavior' omschrijft als 'those activities of an organism that can be observed by another person or by an experimenter's instruments'³⁷.

De natuurwetenschappelijke benadering van het gedrag veronderstelt een 'recognizing man's affiliation with other biological organisms, and hence tracing continuities between man and other animals'³⁸. Zowel het menselijk als dierlijk gedrag wordt volgens deze visie gedetermineerd door wetten en is in principe dan ook toegankelijk voor kausale verklaringen. Hiermee wordt niet gezegd dat mensen machines zijn, maar dat het menselijk gedrag verklaard kan (moet) worden met principes die dezelfde zijn als die volgens welke we complexe fysische verschijnselen verklaren. Deze reductionistische opvatting ten aanzien van de psychologie houdt volgens Hempel in dat alle psychologische verschijnselen uiteindelijk biologisch of fysisch-chemisch van aard

zijn; of nauwkeuriger, dat de specifieke termen en wetten van de psychologie kunnen worden herleid tot die van biologie, chemie en fysica³⁹.

Het begrip gedrag ('behavior') in de betekenis van onwillekeurig, publiek waarneembaar en kausaal-gedetermineerd gedrag, komen we bijvoorbeeld tegen bij de processen van 'behavior-modification'. Het uiterlijk waarneembaar gedrag wordt hier veranderd, waarbij een te manipuleren omgevings-variabele (vb. een reinforcement-schema) als 'kausale faktor' aangemerkt wordt. Gedragsmodificatie wordt kausaal verklaard; de oorzaak ligt *buiten* het menselijk of dierlijk organisme en de verandering verloopt niet-bewust (onwillekeurig).

Zo meent Bandura dat het verwerven van gedragspatronen door middel van 'observational learning' een onwillekeurig ('onbewust') verlopend proces is, waarbij 'existing behavioral repertoires may be considerably changed as a function of observing the behavior and attitudes exhibited by models'⁴⁰.

Het door de 'models' vertoonde gedrag is echter intentioneel en willekeurig; de vertoonde gedragsvariabelen zijn het resultaat van redelijke overwegingen. M.a.w. het door het model vertoonde gedrag is geen 'behavior' maar 'action'; 'behavior-shaping is het 'resultaat' van 'action'. Een zichzelf respecterend wetenschapper zal ontdekken dat zijn formulering van een theorie of hypothese verklaard kan worden vanuit fysische oorzaken. De behaviorist zal zich bij het rechtvaardigen van zijn visie niet beroepen op fysisch-chemische 'causes'; hij zal ons veeleer zijn 'reasons' of motieven weergeven.

Samenvattend kan men stellen dat het begrip 'behavior' de betekenis heeft van een reactie op een prikkel, waarbij de term 'prikkel' een biologisch-fysiologische betekenis krijgt.

Volgens Strasser is de betekenis van ieder gedrag hier een aanpassing (adjustment) aan de prikkelende werkelijkheid, waarbij de situatie niets anders is dan een complex van fysiologische prikkels, die op het organisme inwerken⁴¹. De wetenschappelijke bestudering van het gedrag is een onderdeel van de natuurwetenschappen, en

elke psychologische zinsnede dient, waar mogelijk, in 'physical language' geformuleerd te worden⁴².

3.2. 'Action'. — *De betekenis van gedrag.*
gedrag gericht op in doel.

Uit het bovenstaande is gebleken dat aan het begrip 'gedrag' (behavior) een aantal methodologische regels ten grondslag ligt, zodat dit begrip een ingeperkte betekenis heeft. Wat hebben we nu onder 'meaningful behavior' (Brodbeck), d.w.z. 'action' te verstaan? Voor sommige psychologen en sociologen is 'action': gedrag dat gericht is op een doel; Charles Taylor spreekt hier over 'purposive behavior'⁴³. Het begrip 'action' heeft zowel betrekking op de 'werking' van chemische stoffen, machines en organen, als op handelingen.

Men spreekt dan respectievelijk over 'to have an action' en 'to take action'. Natuurlijke en gefabriceerde objecten 'do not take action, they do not act, however much they may act on other things'⁴⁴. 'To take action' omschrijft Alan White als 'to bring about something, to cause it to happen; an action is the bringing about of something'⁴⁵. Uit deze omschrijving volgt dat 'action' ondernomen wordt door een 'agent'; 'behavior' wordt daarentegen waargenomen aan een organisme of een objekt. Een organisme in behavioristische zin is volgens Strasser dan ook een levend wezen, wiens ageren uitsluitend een reageren is in functie van een gegeven situatie⁴⁶. De vraag rijst nu of en op welke wijze we 'action', dus menselijke handelingen kunnen bestuderen, d.w.z. in hoeverre we handelingen kunnen verklaren en voorspellen. En indien dit niet mogelijk blijkt te zijn, moeten we dan niet naast het vigerende wetenschapstype komen tot een plan- of handelingswetenschap?⁴⁷

We wijzen er ten overvloede op dat begrippen als 'verantwoordelijkheid', 'zedelijkheid', 'kritiek' eerst betekenis krijgen binnen een kontekst van 'action' en 'human agent'. Zo vooronderstellen waarde-oordelen een handelend subjekt: The action which moral judgement presupposes is, in the fullest possible sense, an agent's own action⁴⁸. Hart ziet de primaire functie van 'ac-

tion sentences' dan ook gelegen in het toeschrijven van verantwoordelijkheid. Door in een wetenschappelijke benadering alleen het gedrag ('behavior') van de mens centraal te stellen, dreigt de vraag naar de verantwoordelijkheid onder de tafel te raken. Deze preoccupatie heeft volgens Stuart Hampshire tot gevolg gehad dat de wetenschapsbeoefenaars ('have') turned their attention away from the kind of thought and knowledge that is intentional and non-propositional, and that is not essentially expressed in testable terms'⁴⁹. Hier wordt zichtbaar dat de beide begrippen 'behavior' en 'action' binnen twee verschillende taalspelen respectievelijk de 'factual' en de 'mental language' thuishoren.

'Action' (handeling) wordt in de literatuur steeds gekenmerkt als 'intentioneel', 'willekeurig'. Ryle wijst erop, dat in het dagelijks taalgebruik de begrippen opzettelijk (willekeurig) en onopzettelijk (onwillekeurig) betrekking hebben op handelingen die niet geoorloofd zijn, terwijl deze begrippen in filosofische discussies zowel op moreel aanvaardbare als verwerpelijke zaken betrekking kunnen hebben; m.a.w. ze zijn synoniem met intentioneel en non-intentioneel. Bij intentioneel, willekeurig gedrag kan de persoon weergeven wat hem 'voor de geest staat': 'if he is linguistically equipped, he can tell, without search or conjectures, what he has been trying to accomplish'⁵⁰. Het begrip intentie verwijst dus steeds naar (menselijk) bewustzijn, het is zelfs onmogelijk bij een omschrijving van bewustzijn dit begrip te omzeilen⁵¹.

Er is een aantal theorieën ontwikkeld, om de 'actions' te verklaren. Een tweetal willen we kort weergeven.

I De 'mental cause theory' stelt dat 'actions' veroorzaakt worden door psychische processen, die het karakter van disposities hebben. Deze benadering, waarbij intentionele handelingen het 'effekt' zijn van psychische processen, vinden we, zij het in gewijzigde vorm, ook terug bij Brezinka. Redenen, motieven en beslissingen worden hier gezien als oorzaak van 'action'.

II Een tweede benadering is de 'contextual account of action'. Hierbij gaat men ervan uit dat 'action' begrepen en beschreven dient te worden

in een kontekst van regels en normen: Actions are typically done for reasons, and reasons involve reference to rules, standards, norms, and principles⁵².

Op deze 'contextual account' en de betekenis-theorie waarop ze teruggaat, zullen we later uitvoeriger in moeten gaan, omdat 'action' intentioneel en betekenisvol gedrag heet te zijn.

3.3. 'Intentionales Handeln' en 'stimuliertes Verhalten'.

*intentioneel handelen
gestimuleerd gedrag.*
Bij een beschouwing over 'gedrag' en 'handeling' kunnen we niet voorbij gaan aan hetgeen Habermas hierover geschreven heeft⁵³. Sociaal handelen omschrijft Habermas als 'traditionsvermitteltes Zusammenspiel in umgangssprachlichen Kommunikation, das Antworten auf praktische Fragen verlangt'⁵⁴. Hoe komen we nu tot een algemene theorie van het sociale handelen ('der aktionistische Ansatz')? Is dit mogelijk los van historisch weten, zoals bij een behavioristische benadering, of sluit ze een hermeneutisch te ontvouwen situatiegebonden zin-verstaan in. Wanneer we nu in de sociale wetenschappen het 'Sinnverständnis' en intentionele handelingen als data niet willen verwaarlozen, dan is volgens Habermas, het geheel van ervaring, waarbinnen deze data toegankelijk zijn, niet de 'kommunikationsfreie Beobachtung', maar de 'sprachliche Kommunikation'. Reduceert men intentioneel handelen tot 'behavior' dan zal men 'sprachliche Kommunikation' opvatten als 'Verbalverhalten'. Een dergelijke reductie is nu volgens Habermas eerst dan zinvol, indien het ons gelukt het ontstaan van de taal, dus ook het taalgedrag van de behaviorist zelf, kausaal, analytisch te verklaren⁵⁵.

Een dergelijk ondernemen voert echter tot cirkelredeneringen. De voorwaarde voor een behavioristische benadering is een 'umgangssprachlich artikuliertes Vorverständnis von Erfahrungen in unserer sozialen Lebenswelt'⁵⁶.

Het 'objekt' van een handelingswetenschap, de symbolen en gedragsvormen, die *niet* onafhankelijk van symbolen *als* handelingen opge-

vat kunnen worden, zijn volgens Habermas alleen voor de communicatieve ervaring toegankelijk. Kommunikatieve ervaring ontspringt aan een interactie-samenhang, 'der mindestens zwei Subjekte im Rahmen der sprachlich hergestellten Intersubjektivität der Verständigung über konstante Bedeutungen verbindet'⁵⁷. De waarnemer is hierbij zowel deelnemer als waargenomen. Omdat er sprake is van communicatieve ervaring als transcendentiaal kader, is een 'Protophysik der Handlungswissenschaften' onmogelijk.

4. Gedragsniveaus

Vanuit de verschillende interesses, zoals deze bijvoorbeeld werkzaam zijn binnen de logisch-positivistische, taal-analytische en hermeneutisch-dialektische benaderingen, richt men zich op verschillende facetten van het brede scala van de menselijke gedragingen. Het bestuderen en verklaren van het reflexmatig, onwillekeurig (publiek waarneembare) gedrag, het doelgericht gedrag en het communicatieve handelen is niet los te zien van resp. een, uit de natuurwetenschappen overgenomen, wil tot beheersen ('to control'), een streven naar (belangeloos) inzicht ('uncommitted enquiry': Winch) en een drang tot verandering (emancipatie). Er blijkt dus naast de samenhang interesse-wetenschapsconcept óók een relatie te zijn tussen deze beide en het te bestuderen 'niveau' van de menselijke gedragingen.

Het probleem dat zich nu aan ons opdringt is, of deze verschillende benaderingen noodzakelijkerwijs moeten leiden tot onderlinge tegenstrijdigheden. Hoe kunnen de verschillende benaderingswijzen elkaar aanvullen, op welke wijze brengen we tot uiting dat de verschillende niveaus elkaar wederzijds vooronderstellen? Deze problematiek kunnen we met Strasser (1963) omschrijven als de vraag naar de 'reële fundering' en de 'normatieve implicatie'⁵⁸. Deze vraagstelling heeft zowel betrekking op de verschillende onderzoeksresultaten (uitsprakensystemen) als op de daaraan ten grondslag liggende kennisinteressen.

De 'behavioral approach' met haar 'law cover-

B. Spiecker

ing model' schiet nu t.a.v. de normatieve implicatie tekort. Een binnen de gedragswetenschappen geformuleerde (probabilistische) wetmatigheid vooronderstelt, krijgt eerst betekenis door, een beslissing op het niveau van een hogere norm. Strasser spreekt hier over een fundering 'van bovenaf'. In de sociale wetenschappen zijn de probabilistische als-dan relaties tijd-ruimtelijk variant, d.w.z. kultuurgebonden. De verklaring van Merton (1965) voor het gering aantal zelfmoordpogingen onder Rooms-Katholieken gaat niet op voor een cultuur, waar zelfmoord gewaardeerd wordt als een uiting van opperste zelf-beslissing⁵⁹. De geldigheid van wetmatigheden is in de sociale wetenschappen 'norm-gebonden'. Zo komt het ons als onwaarschijnlijk voor dat de frustratie-agressie hypothese op zal gaan voor een boeddhist, die gelooft dat een integrale vernietiging van de begeerte leidt tot de opheffing van het lijden.

Ook met betrekking tot de 'reële fundering' van het menselijk handelen faalt de gedragsbenadering volledig. De 'behavioral approach' moet zelfs doelgericht en kommunikatief handelen impliciet ontkennen. Om dit aan te tonen volgen we de beschouwing van Krimerman (1972).

Een algemeen aanvaard regulatief en methodologisch principe van de behavior-benadering is, dat menselijk gedrag verklaard en voorspeld kan (dient te) worden met behulp van een set van specifieke omstandigheden ('antecedent conditions') en wetmatigheden ('covering laws'), welke tezamen het explanans vormen. Deze benadering kan de willekeurige menselijke activiteiten niet bestuderen, het moet deze zelfs ontkennen. We kunnen immers niet zowel de menselijke 'vrije keuze' als het wetenschappelijk onderzoek serieus nemen ('incompatibility dogma')⁶⁰. De hypothesen en konklusies van de 'statistical-tendency social-scientists' zijn dan misschien niet geheel onverenigbaar met het principe van de menselijke vrijheid (als 'error'), dit type van onderzoek belemmert hen om op systematische wijze het doelgericht gedrag te bestuderen⁶¹.

5. Betekenis-theorie.

De bovenstaande problematiek is nauw verbonden met de vraag naar de 'meaning-of-meaning'. Achter de begrippen 'behavior' als 'meaningful behavior (action)' gaan verschillende betekenis-theorieën schuil, die tevens de kern raken van de verschillende wetenschapsconcepten. Er bestaat een nauwe samenhang tussen interesse - wetenschapsconcept - betekenis-theorie en het (bestudeerde) gedragsniveau.

In een handelingswetenschap zal men gebruik moeten maken van de 'mental language' waarbij sprake is van 'lack of reference to data in a public domain' (dit aanvechtbare criterium maakt het onderscheid tussen 'physical' en 'mental' language' eerst mogelijk). Het 'analytische' wetenschapsconcept, en dus de gedragswetenschappen, stoelt op de 'reference-theory of meaning', die afkomstig is uit het neo-positivisme, en waarbij uitspraken die gekenmerkt worden door 'lack of reference' onwetenschappelijk genoemd worden. Deze betekenis-theorie is echter reeds achterhaald⁶².

Radnitzky⁶³ spreekt in dit verband zelfs over een 'cultural afterlag' bij de sociale wetenschappen m.b.t. de liberalisering die binnen het logisch empirisme heeft plaatsgevonden. Een voorbeeld van 'after-lag' is het, veelal impliciet, vasthouden aan de 'referential-theory of meaning'.

In een ander artikel willen we nader op de betekenis-theorieën, en hun relatie met de begrippen 'gedrag' en 'handeling', ingaan.

1. Habermas, J. - *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*, Frankfurt - M. 1968; p. 162.
2. Ulich, D. (Hrsg.) - *Theorie und Methoden der Erziehungswissenschaft*, Weinheim 1972; p. 59.
3. Habermas, J. - *t.a.p.*; p. 164.
4. Böhler, S. - Zum Problem des 'Emanzipatorischen Interesses' und seiner gesellschaftlichen Wahrnehmung; uit: *Man and World, An International Philosophical Review*; 1970 Volume 3, p. 35, 36.
5. Benner, D. - *Erziehung und Emanzipation*; uit:

- Pädagogische Rundschau*, 1970, Ratingen; p. 508.
6. Albert, H. – *Plädoyer für kritischen Rationalismus*; 1971, p. 111.
 7. Albert, H. – *t.a.p.*; p. 148.
 8. Van Schilfgaarde, P. – *Het kennisbegrip in Wetenschap en Beroep. Objectiviteit als pretentie*, Alphen a. d. Rijn, 1970; p. 112.
 9. Van Schilfgaarde, P. – *t.a.p.*; p. 39.
 10. Van Schilfgaarde, P. – *t.a.p.*; p. 40.
 11. Evenals De Groot en Kerlinger staat ook Kaplan een methodologie van de gedragswetenschappen voor; hij distantieert zich daarbij echter wel van een aantal restrictieve connotaties, die aan het label 'behavioral science' kleven: 'It suggests that only the study of acts is scientifically admissible, and that to deal with actions, which require interpretation, is already to go beyond the data. The label 'behavioral science' also connotes an insistence on the use of certain techniques, involving either brass instruments or advanced mathematics, preferably both; . . . All these connotations belong to scientism, not to science, and I would be sorry indeed to be accessory to it'. Kaplan, A., *The Conduct of Inquiry. Methodology for Behavioral Science*. San Francisco 1964 (Chandler); p. 407.
 12. Strasser, S. – Het probleem van een praktische wetenschap en de opvoedkunde; Uit: *Pedagogische Studiën* 1971, nr 12.
 13. Kuhn, Th. S. – *De structuur van wetenschappelijke revoluties*; Boom, Meppel 1972; p. 30, 199. Voor discussies tussen Kuhn, Popper, Feyerabend e.a. zie: Lakatos, I. & Musgrave, A. – *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge Univ. Press, 1972.
 14. Kuhn, Th. S. – *t.a.p.*; p. 54.
 15. Langeveld, M. J. – *Beknopte theoretische pedagogiek*, 13e druk, 1969, Wolters; p. 74.
 16. Langeveld, M. J. – *t.a.p.*; p. 32.
 17. Langeveld, M. J. – *t.a.p.*; p. 76.
 18. Langeveld, M. J. – *t.a.p.*; p. 19.
 19. Langeveld, M. J. – *t.a.p.*; p. 17.
 20. Langeveld, M. J. – *t.a.p.*; p. 144.
 21. Brezinka, W. – *Von der Pädagogik zur Erziehungswissenschaft*, Weinheim 1971; p. 39.
 22. Brezinka, W. – *t.a.p.*; p. 36.
 23. Brezinka, W. – Über Erziehungsbegriffe; in: *Zeitschrift für Pädagogik*, 1971, Heft 5; p. 603.
 24. Brezinka, W. – *t.a.p.*; p. 604.
 25. Brezinka, W. – *t.a.p.*; p. 598.
 26. Duintjer, O. D. – Moderne wetenschap en wijsbegeerte; in: *Alg. Ned. Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 62e jaargang, afl. 1, jan. 1970.
 27. Toulmin, S. – Concepts and the explanation of human behavior; p. 88; in: *Human Action. Conceptual and Empirical Issues* – ed. by Th. Mischel, 1969, A. P. London.
 28. Duintjer, O. D. – *t.a.p.*
 29. Nuchelmans, G. – *Overzicht van de analytische wijsbegeerte*, 1969. Het Spectrum; p. 239.
 30. Nuchelmans, G. – *t.a.p.*; p. 239. T.a.v. het verklaren van gedrag noemt Passmore de 'philosophical psychologists' 'contemporary Aristotelians, for whom the task of philosophy is to describe more clearly what we already know to be the case'; Passmore, J., *A Hundred Years of Philosophy*, 1966; p. 516.
 31. Brodbeck, M. – The nature of human action, in: *Readings in the Philosophy of the social sciences*. New York, 1968; p. 13.
 32. Taylor, R. – *Action and purpose*. Englewood Cliffs, 1966; p. VIII.
 33. Taylor meent dat 'arguments in favor of the causal determinism of human behavior (are) always received with the keenest interest and guaranteed an audience, while arguments casting doubts upon this hypothesis (are) generally met with scepticism and even hostility'; p. VIII.
 34. Linschoten, J. – *Idolen van de psycholoog*; p. 25: Daarmee is niets anders gezegd dan dat wetenschap zoekt naar formules met de algemene structuur: indien a, dan b.
 35. Ryan, A. – *The Philosophy of the Social Sciences*, 1970, MacMillan (London); p. 67.
 36. Shaffer, J. A. – *Philosophy of Mind*; Prentice-Hall, Inc., 1968.
 37. Hilgard, A. R. – *Introduction to psychology*, 1964; p. 6, 7.
 38. Hilgard, A. R. – *t.a.p.*
 39. Hempel, C. G. – *Filosofie van de natuurwetenschappen*, Het Spectrum 1970; p. 184. Zie ook: Turner, M. B., *Psychology and the Philosophy of Science*, 1967; hoofdstukken 6 en 7.
 40. Bandura, A., Ross, D., and Ross, S. – *The causes of behavior*; p. 159, ed. J. Rosenblith, W. Allin-smith (cursivering van ons).
 41. Strasser, S. – *Fenomenologie en empirische menskunde*, 1962, Arnhem; p. 33.
 42. All sentences of psychology describe physical occurrences, namely, the physical behavior of humans and other animals. This is a subthesis of the general thesis of physicalism to the effect

- that physical language is an universal language, that is a language into which every sentence may be translated - Carnap, R., *Psychology in Physical Language*, uit A. J. Ayer, ed., - *Logical Positivism*, New York, 1959; p. 165.
- Kritiek op het fysicalisme en reduktionisme is o.a. gekomen van de 'phenomenologists'. Turner onderscheidt binnen de 'phenomenological theories' de 'behavioral' en 'intentionalistic phenomenology'. In tegenstelling tot het behaviorisme menen de 'behavioral phenomenologists' dat niet het stimulus-objekt maar het 'begrip' (apprehension) dat het organisme ervan heeft de belangrijkste determinant van het gedrag is. Bij de 'intentionalistic phenomenologists' staat het verschil tussen intentioneel en non-intentioneel gebeuren centraal. Een intentioneel gebeuren wordt dan omschreven als een 'mental act involving a mental content'. Het cruciale verschil met het non-intentioneel gebeuren is dat het ontologisch ingebed is in een context van 'active aboutness'. Er zou dan ook gebruik gemaakt moeten worden van twee taalspelen, een intentionele en een non-intentionele of fysicalistische taal - Turner, M. B., *Psychology and Philosophy of Science*, 1967, New York; p. 182 en vlg.
43. Taylor, Charles - The explanation of purposive behavior; p. 49-79 uit: *Explanation in the behavioral sciences* - Borger, R. & Cioffi, F. (eds.), Cambridge Univ. Press, 1970.
 44. White, A. R. - *The philosophy of action*, Oxford University Press, 1968; p. 2.
 45. White, A. R. - *t.a.p.*
 46. Strasser, S. - *t.a.p.*; p. 34.
 47. Beekman, A. J. - *Dienstbaar inzicht*, Wolters 1972.
 48. Hudson, W. P. - *Modern Moral Philosophy*, London 1970; p. 333.
 49. Hampshire, St. - *Thought and action*, London 1965; p. 103.
 50. Ryle, G. - *The concept of mind*; p. 74; zie ook: Anscombe, G. E. M. - *Intention*; in: H. White; p. 144-152.
 51. Hampshire omschrijft bewustzijn ook als 'the sense of oneself as one active thing among other things in a particular situation in the world, viewing the world from a particular standpoint and classifying the objects around one as instruments which one may use and which may obstruct and resist one's purposes'.
 52. Shaffer, J. - *t.a.p.*; p. 94.
 53. Habermas, J. A. - *Zur Logik der Sozialwissenschaften*, Suhrkamp Verlag, 1970.
 54. Habermas, J. A. - *t.a.p.*; p. 96.
 55. Habermas, J. A. - *t.a.p.*; p. 156.
 56. Habermas, J. A. - *t.a.p.*; p. 164.
 57. Habermas, J. A. - *t.a.p.*; p. 189.
 58. Strasser, S. - *Opvoedingswetenschap en opvoedingswijsheid*, 's-Hertogenbosch, 1963; p. 92.
 59. Seiffert, H. - *Einführung in die Wissenschaftstheorie*, Teil I, München 1971; p. 212.
 60. Krimerman, L. I. - *Autonomy: A New Paradigm for Research*; p. 328; uit: *Philosophical Redirection of Educational Research* - ed. by Thomas, L. G. *The Seventy-first Yearbook of the NSSE*, 1972; Chicago.
 61. Krimerman, L. I. - *t.a.p.*; p. 331.
 62. Turner, M. B. - *Psychology and the Philosophy of Science*; New York 1967; p. 1: '... unfortunately they, the science of behavior and positivism, were siblings and boats of allegiance came at a time when positivism itself was temporizing its proprietary claims on dogmatic objectivity'.
 63. Radnitzky, G. - *Contemporary schools of meta-science*; Göteborg, 1970, Volume I; p. 70.

Curriculum Vitae

B. Spiecker (geb. 1943) studeerde opvoedkunde aan de Vrije Universiteit (doct. examen 1969). Thans wetenschappelijk medewerker aan deze universiteit Adres: Forelstraat 201, Haarlem.